

Uchwała składu siedmiu sędziów z dnia 17 listopada 2011 r., III CZP 5/11

Prezes SN Tadeusz Ereciński (przewodniczący)

Sędzia SN Teresa Bielska-Sobkowicz

Sędzia SN Józef Frąckowiak

Sędzia SN Jacek Gudowski

Sędzia SN Zbigniew Kwaśniewski

Sędzia SN Lech Walentynowicz (sprawozdawca)

Sędzia SN Kazimierz Zawada

Sąd Najwyższy na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej w dniu 17 listopada 2011 r., przy udziale Rzecznika Ubezpieczonych Aleksandry Wiktorow oraz prokuratora Prokuratury Generalnej Jana Szewczyka, po rozstrzygnięciu zagadnienia prawnego przedstawionego przez Rzecznika Ubezpieczonych we wniosku z dnia 16 grudnia 2010 r.,

"1. Czy w świetle art. 361 k.c. utrata możliwości korzystania z pojazdu mechanicznego wskutek jego zniszczenia lub uszkodzenia przez poszkodowanego – będącego osobą fizyczną nieprowadzącą działalności gospodarczej – stanowi szkodę majątkową?

2. Czy w świetle art. 361 k.c. roszczenie wyżej wymienionego poszkodowanego o zwrot poniesionych kosztów najmu pojazdu zastępczego w ramach odpowiedzialności gwarancyjnej ubezpieczyciela z tytułu umowy obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych jest determinowane nie tylko istnieniem adekwatnego związku przyczynowego pomiędzy faktem utraty możliwości korzystania z rzeczy wskutek jej zniszczenia albo uszkodzenia, a poniesionymi kosztami najmu pojazdu zastępczego, ale również niezbędnością tego najmu, rozumianą jako niemożność skorzystania ze środków komunikacji publicznej?"

podjął uchwałę:

Odpowiedzialność ubezpieczyciela z tytułu umowy obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów

mechanicznych za uszkodzenie albo zniszczenie pojazdu mechanicznego niesłużącego do prowadzenia działalności gospodarczej obejmuje celowe i ekonomicznie uzasadnione wydatki na najem pojazdu zastępczego; nie jest ona uzależniona od niemożności korzystania przez poszkodowanego z komunikacji zbiorowej.

Uzasadnienie

Rzecznik Ubezpieczonych – powołując się na art. 60 § 1 w związku z art. 60 § 2 ustawy z dnia 23 listopada 2002 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U. Nr 240, poz. 2052 ze zm.) – przedstawił Sądowi Najwyższemu do rozstrzygnięcia przytoczone zagadnienia prawne.

Rzecznik podkreślił, że te zagadnienia prawne wywołują wątpliwości interpretacyjne i prowadzą do rozbieżności w orzecznictwie. Obserwacja powypadkowej praktyki likwidacyjnej – w ramach obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych – prowadzi z kolei do wniosku, że ubezpieczyciele często odmawiają spełnienia świadczenia odszkodowawczego z tytułu poniesionych kosztów najmu pojazdu zastępczego przez osoby fizyczne (konsumentów), które nie wykorzystywały swoich pojazdów mechanicznych do prowadzenia działalności gospodarczej, lecz do innych celów (dojazdu do pracy, odwożenia dzieci do szkoły lub do przedszkola, zakupów, wyjazdów urlopowych i rekreacyjnych itd.) albo uzależniają spełnienie świadczenia od istnienia dodatkowej przesłanki w postaci niezbędności najmu, rozumianej jako działanie poszkodowanego zmierzające do wyłączenia innej szkody majątkowej lub jako niemożność skorzystania ze środków komunikacji publicznej. W ten sposób dochodzi do zróżnicowania sytuacji prawnej konsumentów i przedsiębiorców, ponieważ w postępowaniu likwidacyjnym przedsiębiorcy muszą wykazać tylko istnienie adekwatnego związku przyczynowego pomiędzy utratą możliwości korzystania z uszkodzonego lub zniszczonego pojazdu mechanicznego, który był wykorzystywany do prowadzenia działalności gospodarczej, a poniesionymi kosztami najmu pojazdu zastępczego.

Rzecznik Ubezpieczonych zwrócił uwagę, że przedstawiona praktyka zakładów ubezpieczeń jest wywołana rozbieżnościami w orzecznictwie sądów powszechnych.

Przeważający kierunek orzecznictwa kwalifikuje utratę możliwości korzystania przez konsumentów z pojazdu mechanicznego jako szkodę majątkową podlegającą naprawieniu w ramach odpowiedzialności gwarancyjnej ubezpieczyciela przy obowiązkowym ubezpieczeniu odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych, a koszt najmu pojazdu zastępczego traktuje jako wydatek zmierzający do wyłączenia lub ograniczenia takiej szkody, której naprawienie nie jest uwarunkowane niemożliwością skorzystania przez poszkodowanego ze środków komunikacji publicznej.

Rzecznik wskazał również na orzeczenia sądów powszechnych, uznające niemożność korzystania ze zniszczonego lub uszkodzonego pojazdu za szkodę niemajątkową (utrata przyjemności lub wygody) albo za szkodę majątkową uwarunkowaną koniecznością (niezbędnością) najmu pojazdu zastępczego, gdy nie istnieje możliwość przemieszczania się w inny, racjonalnie uzasadniony sposób, minimalizujący związane z nim wydatki.

We wniosku wskazane zostały także rozbieżne stanowiska zajmowane w piśmiennictwie.

Rzecznik Ubezpieczonych odnotował próby ujednoczenia praktyki ubezpieczeniowej, które zostały przedstawione w wytycznych opracowanych przez Polską Izbę Ubezpieczeń przy współpracy Urzędu Komisji Nadzoru Finansowego, określających „Zasady wynajmu pojazdu zastępczego w ramach obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych” (dalej: "wytyczne"). W wytycznych przewidziano możliwość zwrotu konsumentowi wydatków na najem pojazdu zastępczego, ale tylko wówczas, gdy nie mógł zaspokoić swoich potrzeb konsumpcyjnych i życiowych w inny sposób, w szczególności przez korzystanie z ogólnodostępnych środków transportu. To uwarunkowanie budzi poważne obawy Rzecznika, gdyż może mieć niewłaściwy wpływ na praktykę zakładów ubezpieczeń i orzecznictwo sądów powszechnych, „odtworzenie możliwości korzystania z pojazdu mechanicznego” bowiem nie następuje przez korzystanie ze środków komunikacji publicznej. Samochód nie jest obecnie przejawem luksusu, lecz stałym, codziennym elementem egzystencji, spełniającym różne funkcje życiowe, częstokroć nieprzynoszącym dochodu.

Rzecznik Ubezpieczonych podzielił stanowisko wyrażone w wyroku Sądu Najwyższego z dnia 8 września 2004 r., IV CK 672/03, że utrata możliwości korzystania z rzeczy stanowi szkodę majątkową, w związku czym poniesione

wydatki na najem pojazdu zastępczego podlegają wyrównaniu – jako wydatki konieczne – jeżeli odpowiadają lokalnym stawkom czynszu najmu pojazdu o zbliżonej klasie. Przy szkodzie częściowej czas koniecznego najmu powinien być – zdaniem Rzecznika – wyznaczony rzeczywistym czasem naprawy w normalnym jej toku, z uwzględnieniem czynności likwidacyjnych, natomiast czas koniecznego najmu przy szkodzie całkowitej obejmuje okres od dnia zniszczenia pojazdu do dnia, w którym poszkodowany może nabyć podobny pojazd, nie dłuższy niż do dnia zapłaty odszkodowania.

W ocenie wnioskodawcy, status poszkodowanego (przedsiębiorcy lub konsumenta) nie powinien oddziaływać na podstawę odpowiedzialności sprawczej, gdyż utrata możliwości korzystania z rzeczy zniszczonej lub uszkodzonej jest konsekwencją czynu niedozwolonego, inny może być natomiast rozmiar szkody. Przepisy regulujące odpowiedzialność odszkodowawczą również nie wprowadzają dla konsumentów dodatkowych ograniczeń i ciężarów dowodowych co do niezbytności najmu pojazdu zastępczego, wykraczających poza unormowanie przewidziane w art. 361 i art. 6 k.c. oraz art. 232 k.p.c. Treścią zobowiązania przejętego w granicach umowy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej przez ubezpieczyciela jest kompensacja szkody wyrządzonej w majątku poszkodowanego w rozmiarze określonym w art. 361 i 363 k.c. Wynajęcie przez poszkodowanego pojazdu zastępczego będące normalnym następstwem deliktu nie narusza obowiązku współdziałania wierzyciela z dłużnikiem (art. 354 k.c.) i odpowiada społeczno-gospodarczemu celowi tego uprawnienia oraz zasadom współżycia społecznego.

Prokurator Generalny wyraził pogląd, że poniesione przez poszkodowanego koszty najmu pojazdu zastępczego będące następstwem niemożności korzystania przez niego z własnego pojazdu mechanicznego nieprzeznaczonego do prowadzenia działalności gospodarczej, ze względu na zniszczenie lub uszkodzenie tego pojazdu w wypadku komunikacyjnym, stanowią element szkody majątkowej podlegającej wyrównaniu przez ubezpieczyciela z tytułu obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych, a skuteczność dochodzenia naprawienia tej szkody nie jest uzależniona od niezbytności najmu polegającej na niemożności skorzystania przez poszkodowanego z innych środków transportu.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Przedstawione zagadnienia prawne dotyczą objęcia ochroną ubezpieczeniową kosztów najmu pojazdu zastępczego poniesionych przez poszkodowanego będącego osobą fizyczną nieprowadzącą działalności gospodarczej, nazywaną zamiennie „konsumentem”. Istnieje jednak wątpliwość, czy taki poszkodowany może być uznany za konsumenta. Zgodnie z art. 22¹ k.c., za konsumenta uważa się osobę fizyczną dokonującą czynności prawnej niezwiązanej bezpośrednio z jej działalnością gospodarczą lub zawodową. W doktrynie zwrócono uwagę, że w stosunkach ubezpieczeniowych status konsumenta może mieć ubezpieczający, który zawiera umowę ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej. Osoba poszkodowana przez ubezpieczonego (sprawcę szkody) nie może być natomiast uznana za konsumenta, gdyż nie zawiera umowy, a zgłoszenie przez nią roszczenia wobec sprawcy szkody oraz skorzystanie z *actio directa* wobec ubezpieczyciela nie stanowią czynności prawnej w rozumieniu art. 22¹ k.c. Poszkodowany nie działa też w zastępstwie ubezpieczonego i ma samodzielną pozycję w stosunku prawnym łączącym go z ubezpieczonym i ubezpieczycielem. W uzasadnieniu wniosku nie przyznano jednak poszkodowanemu „konsumentowi” szczególnych uprawnień, lecz w stosunku ubezpieczeniowym odróżniono go w ten sposób od poszkodowanego „przedsiębiorcy”, wyróżniając „konsumpcyjne” oraz „komercyjne” korzystanie z rzeczy.

Wątpliwości Rzecznika Ubezpieczonych zostały ujęte w dwóch zagadnieniach prawnych, ale w istocie zmierzają one do rozstrzygnięcia problemu odpowiedzialności za uszczerbek w postaci poniesionych przez poszkodowanego niebędącego przedsiębiorcą kosztów najmu pojazdu zastępczego.

Przedstawiona we wniosku problematyka ubezpieczeniowa pojawiała się stosunkowo rzadko w orzecznictwie Sądu Najwyższego i dotyczyła przede wszystkim poniesionych przez przedsiębiorcę kosztów najmu pojazdu zastępczego, w następstwie uszkodzenia w wypadku komunikacyjnym pojazdu wykorzystywanego do prowadzenia działalności gospodarczej.

W wyroku z dnia 6 stycznia 1999 r., II CKN 109/98 (nie publ.), Sąd Najwyższy przyjął, że poniesienie przez przedsiębiorcę kosztów wynajęcia samochodu zastępczego do kontynuowania działalności gospodarczej pozostaje w normalnym związku przyczynowym z wypadkiem komunikacyjnym i stanowi stratę określoną w art. 361 § 2 k.c. Z kolei w wyroku z dnia 18 marca 2003 r., IV CKN 1916/00 (nie publ.) wyraził pogląd, że wynajmowanie pojazdu zastępczego do dalszego

prowadzenia działalności gospodarczej w sytuacji, w której uszkodzony pojazd służył powodowi w takim właśnie celu, należy ocenić jako prawidłowe działanie poszkodowanego, minimalizujące szkodę, ponieważ dochody utracone w wyniku zawieszenia działalności gospodarczej mogłyby przewyższyć koszty wynajęcia pojazdu zastępczego.

Również w wyroku z dnia 8 września 2004 r., IV CK 672/03 (nie publ.) Sąd Najwyższy uznał za normalne następstwo zniszczenia pojazdu, służącego do prowadzenia działalności gospodarczej, konieczność wynajęcia pojazdu zastępczego w celu kontynuowania tej działalności do czasu naprawienia szkody. Poszkodowanemu przysługuje wówczas od ubezpieczyciela zwrot wydatków koniecznych, ale tylko za okres między dniem wypadku a dniem, w którym może nabyć analogiczny pojazd, nie dłuższy niż do zapłaty odszkodowania. Wydatkiem koniecznym jest wydatek niezbędny do korzystania z innego pojazdu w takim samym zakresie, w jakim poszkodowany korzystałby ze swego środka lokomocji, gdyby mu szkody nie wyrządzono. Mógłby zatem żądać tylko zwrotu wydatków poniesionych za korzystanie z pojazdu zastępczego, pomniejszonych o sumę, jaką wydatkowałby na koszty eksploatacji własnego pojazdu. Za szkodę można uznać tylko koszty niezbędne, rzeczywiście poniesione przez poszkodowanego, którego obciąża ciężar dowodu wysokości szkody. Jedynie w tym wyroku Sąd Najwyższy uznał utratę możliwości korzystania z rzeczy wskutek jej zniszczenia za szkodę majątkową. Motywy rozstrzygnięcia wskazują jednak na jednoznaczne związanie takiej szkody z wydatkami koniecznymi.

Wypowiadając się o granicach odpowiedzialności ubezpieczyciela z tytułu poniesionych przez poszkodowanego kosztów najmu pojazdu zastępczego przeznaczonego do kontynuowania działalności gospodarczej, Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 2 lipca 2004 r., II CK 412/03 (nie publ.) uznał, że ubezpieczyciel ponosi – na podstawie art. 471 k.c. – odpowiedzialność za szkodę wskutek zwłoki w spełnieniu świadczenia ubezpieczeniowego. W wyroku z dnia 5 listopada 2004 r., II CK 494/03 (nie publ.) ocenił z kolei skutki opóźnienia poszkodowanego w zleceniu naprawy samochodu. Stwierdził, że refundowane koszty najmu pojazdu zastępczego obejmują tylko okres konieczny i niezbędny do naprawy samochodu uszkodzonego w wypadku komunikacyjnym. Podobne stanowisko wyrażone zostało w wyroku z dnia 26 listopada 2002 r., V CKN 1397/00 (nie publ.), odnosi się ono jednak do sytuacji, w której poszkodowany zaniechał naprawy samochodu, chociaż

była ona możliwa. Wyrok ten ma dodatkowy walor, ponieważ dotyczy – jako jedyny – sytuacji prawnej przedstawionej we wniosku Rzecznika Ubezpieczonych, uszkodzony pojazd bowiem nie był – jak wynika z opisu stanu faktycznego – wykorzystywany do prowadzenia działalności gospodarczej. Zajęte przez strony stanowiska nie inspirowały jednak do poszerzonych rozważań w odniesieniu do przesłanek roszczenia powoda o zwrot kosztów najmu samochodu zastępczego.

W doktrynie występuje zgodność poglądów co do objęcia odpowiedzialnością odszkodowawczą adekwatnych wydatków związanych ze zniszczeniem lub uszkodzeniem samochodu w wypadku komunikacyjnym, jeżeli samochód był wykorzystywany do prowadzenia działalności gospodarczej. Kontrowersje pojawiają się natomiast w sytuacji, w której samochód służył poszkodowanemu do innych celów.

Reprezentowany jest m.in. pogląd traktujący utratę możliwości korzystania z pojazdu do celów niezwiązanych z prowadzeniem działalności gospodarczej jako szkodę niemajątkową, niepodlegającą naprawieniu, szkoda taka bowiem może być kompensowana zadośćuczynieniem pieniężnym tylko w wypadkach przewidzianych w ustawie (np. w art. 445 i 448 k.c. oraz w przepisach szczególnych).

Wynagrodzenie za przejściową utratę możliwości korzystania z rzeczy oznaczałoby w istocie nieprzewidziane prawem zadośćuczynienie za doznaną krzywdę w postaci odczucia przykrości i dyskomfortu. Ta dolegliwość nie stanowi szkody majątkowej, ponieważ nie prowadzi do zmniejszenia majątku właściciela uszkodzonego pojazdu. Nie powinna ponadto inspirować do mnożenia wątpliwych procesów odszkodowawczych i prowadzić do podwyższenia składek ubezpieczeniowych.

W piśmiennictwie ugruntowane są także stanowiska odmienne, aprobuujące odpowiedzialność odszkodowawczą związaną z utratą możliwości korzystania z rzeczy.

Jedno z nich uznaje za szkodę wydatki związane z utratą możliwości dysponowania rzeczą, zapewniające właścicielowi korzystanie z dobra zastępczego. Wydatki te – m.in. czynsz najmu pojazdu zastępczego, koszty przejazdu środkami komunikacji publicznej lub prywatnej – stanowią wówczas szkodę majątkową podlegającą naprawieniu na ogólnych zasadach, po odjęciu powstałych oszczędności. Uznaje się przy tym, że wydatki muszą być konieczne (niezbędne) do egzystencji poszkodowanego i na tym tle podaje się w sposób kazuistyczny przykłady jego racjonalnego bądź nieracjonalnego postępowania, przy

uwzględnieniu obowiązku minimalizacji szkody (art. 354 k.c.) i dostosowania środków zaradczych w sposób proporcjonalny. Przykładowo, wynajęcie pojazdu zastępczego może być racjonalne w razie częstego dowożenia chorego dziecka do placówki medycznej, nie będzie natomiast uzasadnione w celu okazjonalnego dojazdu do kosmetyczki lub na siłownię, a także wówczas, gdy uszkodzony dysponuje innym sprawnym samochodem. Dominuje pogląd, że kompensacji podlegają wydatki faktycznie poniesione, nie ma natomiast rozbieżności, że w przypadku definitywnej utraty rzeczy odszkodowanie przysługuje za okres od jej utraty do uzyskania odszkodowania (zwrotu innego przedmiotu), a w przypadku utraty czasowej – do chwili odzyskania rzeczywistej możliwości korzystania z niej.

Inne stanowisko zakłada, że sama utrata możliwości korzystania z rzeczy stanowi samoistną szkodę majątkową. Powoływane są różne argumenty; wskazuje się m.in., że wartość ekonomiczna przedmiotów własności osobistej polega na zaspokajaniu potrzeb w zakresie turystyki, kultury, wypoczynku, itp. Gdy przedmiot taki traci na pewien okres zdolność zaspokajania rzeczywistych potrzeb społecznych, posiadacz doznaje szkody. Kompensacja tego uszczerbku majątkowego wymagałaby w tej sytuacji wypłaty sumy pieniężnej równej wydatkom koniecznym dla wynajęcia pojazdu o identycznych walorach użytkowych i estetycznych w okresie naprawy samochodu, pomniejszonym o normalne, nieponiesione koszty eksploatacji własnego pojazdu.

Przedstawiane są również argumenty odwołujące się do teorii komercjalizacji. Pozbawienie możliwości korzystania z przedmiotów majątkowych stanowi szczególny rodzaj szkody majątkowej, zwłaszcza wówczas, gdy zaspokajane są potrzeby, które mogą być zrekompensowane zastępczo w drodze odpłatnego skorzystania z cudzej usługi lub najmu przedmiotu zastępczego. Dotyczy to w szczególności tych dziedzin, w których nastąpiła komercjalizacja wartości użytkowej przedmiotów (np. rozwinięty najem samochodów). Właściciel eksploatujący rzecz w celach niezarobkowych nie może być traktowany gorzej niż właściciel przedmiotu przeznaczonego do celów zarobkowych. Udaremnienie zaspokojenia potrzeb osobistych nie może być przeliczone na pieniądze, ale w pieniądzu może być wyrażona wartość użytkowania przedmiotu zaspokajającego te potrzeby w jednostce czasu. Może się ona wyrażać m.in. stosunkiem ceny zakupu danego przedmiotu do przeciętnej długości okresu eksploatacji takiej rzeczy. Szkada taka występuje niezależnie od tego, czy uszkodzony rzeczywiście korzystał odpłatnie

z przedmiotu zastępczego, chodzi bowiem wyłącznie o utraconą wartość użytkową, której istnienie można również wyprowadzić z art. 224 § 2 i art. 225 k.c.

W komunikacie Komisji Nadzoru Finansowego z dnia 21 września 2010 r. poinformowano, że Polska Izba Ubezpieczeń we współpracy z Urzędem Komisji Nadzoru Finansowego opracowała wytyczne określające „Zasady wynajmu pojazdu zastępczego w ramach obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadacza pojazdów mechanicznych. Wytyczne nie mają charakteru normatywnego, nie mogą w szczególności korygować zasad ustawowej odpowiedzialności odszkodowawczej, mogą natomiast wpływać na praktykę zakładów ubezpieczeń przez określenie „standardów” ujednociających postępowanie likwidacyjne, Komisja uprawniona jest bowiem do wydawania zaleceń i wiążących decyzji wobec ubezpieczycieli na podstawie art. 209 ustawy z dnia 22 maja 2003 r. o działalności ubezpieczeniowej (jedn. tekst: Dz.U. z 2010 r. Nr 11, poz. 66 ze zm.).

Treść wytycznych potwierdza wskazane przez Rzecznika Ubezpieczonych – co do zasady – uzależnienie refundacji wydatków poniesionych na najem pojazdu zastępczego od niemożności dogodnego wykorzystania przez poszkodowanego nieprzedsiębiorcę ogólnodostępnych środków transportu. Stanowi jednocześnie propozycję dostosowania uprawnień poszkodowanego i obowiązków ubezpieczyciela do „warunków krajowych”.

Przedstawiona we wniosku problematyka występuje także w innych systemach prawnych i wiąże się przede wszystkim z rozwojem motoryzacji. Rozwiązania przyjęte w krajach Unii Europejskiej nie są jednolite, uzasadniona jest jednak konkluzja, że poszkodowanemu przyznaje się uprawnienie do refundacji kosztów najmu pojazdu zastępczego w następstwie zniszczenia albo uszkodzenia własnego pojazdu. W ustawodawstwie niektórych krajów (Hiszpania, Portugalia Grecja, Dania, Luksemburg) przyznanie takiego odszkodowania jest uzależnione od wykorzystywania pojazdu do celów gospodarczych lub zawodowych. W innych krajach takie ograniczenie nie występuje (Austria, Belgia, Niemcy, Holandia i Norwegia) albo ma ograniczony zakres (Francja Szwajcaria, Szwecja i Włochy). Regułą jest zmniejszenie odszkodowania o wartość nieponiesionych kosztów eksploatacji własnego pojazdu, występują natomiast rozbieżności w ocenie możliwości kompensacji „zbędnych” wydatków na uszkodzony pojazd w okresie remontu (np. opłacenie składki ubezpieczeniowej). Okresy refundowanego najmu

pojazdu zastępczego kwalifikowane są w zasadzie w podobny sposób, niejednolicie jest natomiast rozwiązany problem odszkodowania za samą utratę możliwości korzystania z rzeczy.

Podobieństwo niemieckiego systemu prawnego w omawianym zakresie do systemu polskiego skłania do wskazania przyjętych w nim rozwiązań. Przyjmuje się, że właściciel uszkodzonego lub zniszczonego pojazdu może żądać na podstawie § 249 ust. 2 zdanie pierwsze k.c.n. naprawienia szkody odpowiadającej poniesionym kosztom najmu pojazdu zastępczego na czas naprawy uszkodzonego pojazdu albo na czas potrzebny do nabycia innego pojazdu, niezależnie od tego, czy uszkodzony (zniszczony) pojazd był wykorzystywany do celów gospodarczych, czy osobistych. Roszczenie takie nie przysługuje jednak, jeżeli poszkodowany dysponuje innym samochodem albo gdy nie korzystał z uszkodzonego samochodu lub powinien poradzić sobie w inny sposób (np. gdy samochód był używany okazjonalnie, racjonalne może okazać się zastąpienie go taksówką). Preferowane jest w tym zakresie działanie rozsądne i „ekonomiczne”.

Zakres obowiązku odszkodowawczego obejmuje co do zasady poniesione koszty najmu pojazdu zastępczego tego samego typu co uszkodzony, za czas niezbędny do naprawy albo zakupu nowego pojazdu. Koszty najmu są pomniejszane o nieponiesione przez poszkodowanego koszty eksploatacji własnego pojazdu.

Jeżeli właściciel uszkodzonego albo zniszczonego pojazdu zrezygnował z najmu pojazdu zastępczego, przysługuje mu uprawnienie do żądania odszkodowania za utratę możliwości korzystania z pojazdu. Pogląd ten potwierdził niemiecki Sąd Najwyższy wyrokiem z dnia 9 lipca 1986 r. (BGHZ 98, s. 212), uznając za szkodę majątkową utratę rzeczy wykorzystywanej do prowadzenia działalności gospodarczej, a także rzeczy wykorzystywanej dla celów prywatnych, jeżeli stanowi przedmiot elementarnej potrzeby życiowej. Za taką rzecz został uznany samochód, który pozwala na zaoszczędzenie czasu i wysiłku, a uzyskane stąd korzyści mają wartość majątkową.

Odszkodowanie to podlegało ograniczeniom, w szczególności takim, które miały zastosowanie przy żądaniu zwrotu kosztów najmu pojazdu zastępczego.

Przedstawione przez Rzecznika Ubezpieczonych zagadnienia prawne dotyczą odpowiedzialności gwarancyjnej zakładu ubezpieczeń z tytułu obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych.

Taki charakter odpowiedzialności wyrażony został w art. 34 ust. 1 i art. 36 ust. 1 ustawy z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (Dz.U. Nr 124, poz. 1152 ze zm. – dalej: "u.u.o."), z których wynika, że z tytułu ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych przysługuje odszkodowanie, jeżeli posiadacz lub kierujący pojazdem mechanicznym są zobowiązani do odszkodowania za wyrządzoną w związku z ruchem tego pojazdu szkodę, której następstwem jest śmierć, uszkodzenie ciała, rozstrój zdrowia bądź też utrata, zniszczenie lub uszkodzenie mienia, a odszkodowanie ustala się i wypłaca w granicach odpowiedzialności cywilnej posiadacza lub kierującego pojazdem mechanicznym, najwyżej jednak do ustalonej w umowie ubezpieczenia sumy gwarancyjnej.

Odpowiedzialność sprawcy szkody (odpowiedzialność sprawcza) zostaje w konsekwencji zastąpiona akcesoryjnie przez odpowiedzialność gwarancyjną ubezpieczyciela, z zastosowaniem przepisów kodeksu cywilnego. Zgodnie z dominującym poglądem odwołującym się do art. 805 § 2 pkt 1 i art. 822 § 1 k.c., ubezpieczyciel zobowiązany jest do naprawienia szkody w formie zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej (por. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 29 lutego 2002 r., V CKN 903/00, OSNC 2003, nr 1, poz. 15 oraz dnia 17 maja 2007 r., III CZP 150/06, OSNC 2007, nr 10, poz. 144). W istocie jednak naprawienie szkody przez ubezpieczyciela polega na zapłaceniu kwoty pieniężnej koniecznej do przywrócenia samochodu do stanu poprzedniego. Pod względem ekonomicznym (wartości świadczenia) występuje w takiej sytuacji ekwiwalentność obu postaci świadczeń odszkodowawczych przewidzianych w art. 363 § 1 k.c. Można zatem przyjąć, że poszkodowanemu przysługuje roszczenie o przywrócenie stanu poprzedniego także wobec ubezpieczyciela, ale ze względu na charakter świadczenia ubezpieczeniowego roszczenie to przybiera postać żądania „restytucji pieniężnej” umożliwiającej definitywne przywrócenie stanu poprzedniego. Sprzyja to ochronie poszkodowanego, która jest ideą przewodnią ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej.

Treść pierwszego zagadnienia prawnego ujmuje powypadkową utratę możliwości korzystania z pojazdu mechanicznego jako potencjalną szkodę majątkową.

Na gruncie prawa cywilnego reprezentatywne jest ustalenie szkody metodą dyferencyjną (różnicową), zgodnie z którą szkodę stanowi różnica między stanem majątku poszkodowanego, który powstał po nastąpieniu zdarzenia sprawczego, a stanem, który by istniał bez tego zdarzenia (zob. m.in. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 1 września 1970 r., III CR 371/70, OSNCP 1971, nr 5, poz. 93, z dnia 3 lutego 1971 r., III CRN 450/70, OSNCP 1971, nr 11, poz. 205, z dnia 20 lutego 1981 r., I CR 17/81, OSNCP 1981, nr 10, poz. 199, z dnia 13 grudnia 1988 r., I CR 280/88, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 1989, nr 7-8, s. 32, z dnia 19 października 2001 r., III CZP 57/01, OSNC 2002, nr 5, poz. 57, z dnia 20 lutego 2002 r., V CKN 903/00, OSNC 2003, nr 1, poz. 15 i z dnia 15 października 2010 r., V CSK 78/10, nie publ.). Konsekwencją uszkodzenia (zniszczenia) samochodu jest obniżenie (utrata) jego wartości, natomiast utrata możliwości korzystania z niego nie powoduje samoistnie odrębnego uszczerbku majątkowego odnoszącego się do tej rzeczy, niezależnie od jej przeznaczenia. Istnieje wprawdzie obowiązek wynagrodzenia za korzystanie z rzeczy w sytuacjach określonych w art. 224 § 2 i art. 225 k.c., ale uzasadnione są argumenty przemawiające za nieodszkodowawczym charakterem tego wynagrodzenia, zapobiegającym jedynie bezpodstawnemu wzbogaceniu posiadacza.

Również roszczenie o dostarczenie pojazdu zastępczego nie może być uznane za dopuszczalny sposób restytucji szkody majątkowej polegającej na zmniejszeniu wartości pojazdu albo utracie jego wartości, wyrównanie bowiem tego uszczerbku majątkowego następuje przez naprawę uszkodzonego pojazdu albo przez zapewnienie możliwości nabycia nowego pojazdu. Restytucja utraty możliwości korzystania z rzeczy byłaby niedopuszczalną restytucją szkody niemajątkowej.

Odmierna jest sytuacja, w której doszło już do poniesienia przez poszkodowanego wydatków na uzyskanie pojazdu zastępczego w okresie remontu uszkodzonego pojazdu albo przez okres niezbędny do nabycia nowego pojazdu. Są to wydatki poniesione w następstwie zdarzenia szkodzącego, które by nie powstały bez tego zdarzenia, prowadzące do powypadkowego zmniejszenia majątku poszkodowanego, czyli straty (art. 361 § 2 k.c.). Przeważa w piśmiennictwie stanowisko, że muszą to być wydatki zmierzające do wyłączenia lub ograniczenia szkody i niewątpliwie są nimi koszty wynajmu pojazdu zastępczego w celu kontynuowania działalności gospodarczej lub zawodowej, ponieważ zapobiegają

utracie określonych dochodów (art. 361 § 2 k.c.). Szkodę stanowią również konieczne wydatki związane ze zdarzeniem szkodzącym. Przy takim ujęciu, stratą w rozumieniu art. 361 § 2 k.c. są objęte także te wydatki, które służą ograniczeniu (wyłączeniu) negatywnych następstw majątkowych doznanych przez poszkodowanego w wyniku uszkodzenia (zniszczenia) pojazdu. Negatywnym następstwem majątkowym jest tu utrata możliwości korzystania z rzeczy, a więc utrata uprawnienia stanowiącego atrybut prawa własności. W takiej sytuacji poszkodowanemu przysługuje roszczenie o zwrot wydatków na najem pojazdu zastępczego nieprzeznaczonego do kontynuowania działalności gospodarczej lub zawodowej, można je bowiem uznać za stratę (art. 361 § 2 k.c.).

Należy też wskazać, że w wytycznych przyjęto – co do zasady – możliwość refundacji wydatków na najem pojazdu zastępczego poniesionych przez osobę fizyczną nieprowadzącą działalności gospodarczej.

Refundacji mogą podlegać tylko wydatki rzeczywiście poniesione na taki najem. W orzecznictwie Sądu Najwyższego, m.in. w uchwałach z dnia 15 listopada 2001 r., III CZP 68/01 (OSNC 2002, nr 6, poz. 74) i z dnia 17 maja 2007 r., III CZP 150/06 (OSNC 2007, nr 10, poz. 144) oraz w wyrokach z dnia 20 lutego 2002 r., V CK 908/00 (nie publ.), z dnia 11 czerwca 2001 r., V CKN 226/00 (OSP 2002, nr 3, poz. 40) i z dnia 7 sierpnia 2003 r., IV CKN 387/01 (nie publ.), ukształtował się wprawdzie pogląd, że naprawa uszkodzonego pojazdu nie jest warunkiem wypłaty odszkodowania, bo istotne znaczenie ma fakt powstania szkody, a nie jej naprawienie, ale nie jest on adekwatny w omawianej sytuacji, w której strata majątkowa powstaje dopiero z chwilą poniesienia kosztów najmu pojazdu zastępczego.

Nie wszystkie jednak wydatki pozostające w związku przyczynowym z wypadkiem komunikacyjnym mogą być refundowane, istnieje bowiem obowiązek wierzyciela zapobiegania szkodzie i zmniejszania jej rozmiarów (art. 354 § 2, art. 362 i 826 § 1 k.c.). Na dłużniku ciąży w związku z tym obowiązek zwrotu wydatków celowych i ekonomicznie uzasadnionych, pozwalających na wyeliminowanie negatywnych dla poszkodowanego następstw, niedających się wyeliminować w inny sposób, z zachowaniem rozsądnej proporcji między korzyścią wierzyciela a obciążeniem dłużnika. Nie jest celowe nadmierne rozszerzanie odpowiedzialności odszkodowawczej i w konsekwencji – gwarancyjnej ubezpieczyciela, co mogłoby prowadzić do wzrostu składek ubezpieczeniowych.

Użyteczne mogą być wskazania judykatury na tle najmu pojazdu zastępczego dla kontynuowania działalności gospodarczej, w odniesieniu do okresu refundacji, pomniejszenia odszkodowania o nieponiesione koszty eksploatacji uszkodzonego pojazdu oraz wymagań stawianych pojazdowi zastępczemu (zob. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 8 września 2004 r., IV CK 672/03, z dnia 2 lipca 2004 r., II CK 412/03, z dnia 5 listopada 2004 r., II CK 494/03, i z dnia 26 listopada 2002 r., V CKN 1397/00). Różnorodność okoliczności związanych z następstwami wypadku komunikacyjnego oraz sytuacją życiową poszkodowanego nie pozwala na formułowanie kazuistycznych wskazań; podlegają one indywidualnej ocenie.

Przedstawione we wniosku drugie zagadnienie prawne dotyczy sformułowanego w wytycznych uzależnienia zwrotu kosztów najmu pojazdu zastępczego od niemożności skorzystania przez poszkodowanego ze środków komunikacji publicznej. Należy zgodzić się z Rzecznikiem Ubezpieczonych, że korzystanie przez poszkodowanego z własnego pojazdu mechanicznego nie może być zastąpione wykorzystaniem środków komunikacji publicznej, są to bowiem odmienne sposoby korzystania z rzeczy. Samochód w sposób bardziej wszechstronny i funkcjonalny zaspokaja potrzeby życiowe właściciela. Korzystanie z niego stało się obecnie standardem cywilizacyjnym i taka jego funkcja będzie się umacniać.

Z zasady proporcjonalności może natomiast wynikać zbędność najmu pojazdu zastępczego, jeżeli właściciel nie używał samochodu albo dysponuje innym samochodem nadającym się do wykorzystania. Używanie samochodu w sposób sporadyczny może z kolei uzasadniać celowość wykorzystania w sposób ekwiwalentny innego środka komunikacji.

Z tych przyczyn należało rozstrzygnąć przedstawione zagadnienia prawne, jak w uchwale (art. 390 k.p.c.).